

ЛАЗУРЕНКО
Валентин Миколайович

***МУДРІСТЬ,
ДАРОВАНА ВІКАМ***

Народознавче видання

Технічний редактор
Комп'ютерний набір
Комп'ютерна верстка
та дизайн обкладинки

Євген Гордієнко
Валентин Лазуренко

Євген Гордієнко

Здано до набору 24.03.2004. Підписано до друку 23.04.2004.
Формат 60x84¹/₁₆. Папір офс. Друк операт.
Гарнітура Textbook.
Умовн. друк. арк. 3,35. Обл. вид. арк. 3,93.
Вид. №4. Замов. №4. Тираж 1000 прим. Ціна договірна.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК №1667 від 29.01.2004 р.

Видавництво "Ваш Дім"
18000, м. Черкаси, бул. Шевченка, 266/1, оф. 400
тел./факс: 32-16-87, e-mail: house@uch.net

Валентин Лазуренко

***Мудрість,
дарована
вікам***

Черкаси
"Ваш Дім"
2004

ББК 63.5 (4УКР)

Л – 17

Друкується у авторському редагуванні.

Для нотаток

*Друкується згідно з рішенням президії правління Черкаської обласної організації
Всеукраїнської спілки краєзнавців (протокол №2 від 13 лютого 2004 р.)*

Рецензенти: М.І. Бушин – д.і.н., професор;
М.Ф. Крамар – заслужений журналіст України;
А.Г. Морозов – д.і.н., професор.

Л–17 © **Лазуренко В.М.** Мудрість, дарована вікам. – Черкаси:
“Ваш Дім”, 2004. – 52 с.; іл.

ISBN 966-96421-3-2

Автор розповідає про особливості неповторного та самобутнього етикету українського народу.

Книжка буде цікава для всіх, хто прагне черпати знання з джерела народної мудрості.

Розповсюдження, тиражування, публікація тексту без письмового офіційного дозволу автора та видавництва – забороняється.

ББК 63.5 (4УКР)

УДК 39 (477)

© В.М. Лазуренко, 2004

© “Ваш Дім”, 2004

ISBN 966-96421-3-2

Для нотаток

**Моєму рідному братові Юрію,
присвячую.**

В кожного народу є свої, перевірені часом, усталені загальноприйняті норми етикету. Етикет, як норма моральної загальнолюдської культурної поведінки особи в суспільстві, в кожній нації має однак власні відмінності, які, безперечно, криються в специфіці історичної ментальності того чи іншого етносу, народу.

Неповторний та самобутній етикет має і наш український народ. Викристалізувавшись протягом довгого часу, він залишається для нього важливим культурницьким дороговказом.

Село. Малюнок Ю.Бойченка

Ця книга вийшла друком завдяки фінансовій підтримці

**ЧЕРКАСЬКОГО ОБЛАСНОГО КОМІТЕТУ
СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ (ОБ'ЄДНАНОЇ)
(секретар обкому, голова Черкаської обласної державної
адміністрації **Вадим Олексійович Льошенко**)**

Словом народної пам'яті

У нашого народу є величезне багатство, сповна не виміряне і не пізнане й понині - його історична минувшина, яка промовляє до нас голосом пам'яті, тими ж думами і піснями, переказами і міфами, бувальщинами і небилицями, прислів'ями і приказками, звичаями і віруваннями, обрядами і традиціями.

Автор книги, яку Ви, шановний читачу, тримаєте у руках, — кандидат історичних наук Валентин Лазуренко — взявся дослідити глибокий пласт народної спадщини, що ввібрав у себе надбання культури, етики і естетики, філософії і педагогіки, — український етикет. Що й казати, тема і проблематика надзвичайно місткі, багатопланові і розхожі. Тим більш приємно, що молодий вчений впорався з поставленим завданням блискуче, не обмежився традиційною реєстрацією фактажного масиву, а зумів кожне здобуте відкриття узагальнити, перепустити крізь власне світосприйняття, небайдуже серце, вишикувати свою розповідь у стрункі ряди об'єктивних свідчень, керуючись при цьому високими принципами науковості і публіцистики.

Поняття етикету, тобто усталених норм поведінки, має французькі корені і в первісному розумінні означало порядок дій і правила чемності при дворах монархів та різних титулованих осіб (пригадаймо: придворний етикет), а також у дипломатичних колах, на офіційних прийомах і торжествах. Український народний етикет виходить за рамки такого визначення і охоплює всі без винятку елементи суспільного життя. Мабуть, це сталося тому, що Україна протягом століть, не маючи власної державності, позбавлена можливості розробляти і виписувати правові норми співіснування людини

Зміст

Словом народної пам'яті	4
Родинний етикет	7
Гостинний етикет	12
Етикетні норми у спілкуванні	17
Етикет дружби і товаришування	22
Родинно-трудоий етикет	25
Етикет здоров'я	34
Етикетні норми обрядовості народження та одруження	36
Поховально-поминальний етикет українців	40
Етикетні норми одягу, приготування страв та національного гумору	43
Післяслово	46
Використана література	47

26. Українська минушина: Ілюстрований етнографічний довідник. - К., 1993.
 27. Українські народні прислів'я та приказки. - К., 1962.
 28. Українська стародавня кухня: Довідник / Упоряд. Т.А. Шпаковської. - К., 1993.
 29. Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток / Упоряд. М.М. Пазяк. - К., 2001.
 30. Чубинський П.П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. - Т.6. - СПб, 1872.
 31. Юрченко О.С., Івченко А.О. Словник стійких народних порівнянь. - Х., 1993.

Обжинковий коровай. Малюнок О. Григора

з людьми, вимушена була обходитись етикетними нормативами, мудро і далекоглядно формулюючи їх за законами доцільності, справедливості, взаємоповаги і добра.

Всі ми тією чи іншою мірою пройшли школу народного етикету. Цей предмет не входив до спеціальних навчальних програм, але уроки були щоденними. Не забулась і власна наука. Поруч з нашою хатою мешкав дід Волошенюк – старий як світ, із сивими, поруділими від крутого самосаду вусами, у вічному брилі влітку та облізлій шапці в зимову пору. Погожими осінніми днями, коли снувалося павутиння бабиного літа, дідуган вибирався „на люди”, сідлав горбату призьбу і грів своє німецьке тіло у променях полудневого сонця. Пробігаю, було, вулицею, аж тут чую:

– Ходи-но, хлопче, сюди...

Що робити? Іду.

– Ти чий будеш?

– Федьків, - заплітаюсь.

– То передай батькові, - каже дід Волошенюк, - щоб навчив тебе із старшими вітатися.

Я щось лепечу і червонію, як маківка. А дід, попихуючи люлькою, аж дим через тин котиться, йде на мирову:

– На ось тобі грушку-дубівку, і не забувай, чому я тебе вчив.

Повертаючись додому після вуличних розваг, зупиняюсь коло перелазу сусіди і що є духу гукаю (дід трохи недочував):

– Добрий день, діду Іване!

– І ти будь здоровий. На ось тобі грушку, парубче, та пам'ятай діда Волошенюка. А як перезимую, то знову груша зародить.

Давно вже немає на світі мого біловусого і лукавого земляка, та залишилась його мудра наука: шануй старших, батька-матір, цінуй людську працю і товариство. Ото ж і тепер, буваючи у рідному селі і минаючи дворище, де стояла пам'ятна хата з віконницями, щоразу ловлю себе на думці, що хочеться зазирнути через перелаз, привітатися з дідом Іваном і скуштувати найсмачніших у світі груш-дубівок.

З таких ось дідових настанов, порад, підказок, неписаних

канонів і складається, зрештою, український етикет, всебічно окреслений в етнографічній розвідці Валентина Лазуренка. Народ – носій і охоронець вічного і незнищенного – віками, по крупинці, краплина за краплиною збирав свої скарби, переливав бачення суспільних обставин у чіткі і зрозумілі формули (ось так – годиться, а все інше – зась).

Ще одна характерна деталь. Етикетні норми спілкування і поведження, якщо йти за Валентином Лазуренком, спільні для всіх географічних регіонів України, народжені однією ментальністю, переплетені кровним етнічним пагінням, що свідчить про неподільність наших земель і культури всупереч твердженням псевдоісториків і політиканів. За великим рахунком, положення етикетних правил увібрали в себе мудрість народу, досвід багатьох поколінь, ідеї світової гуманістики.

Зрозуміти етикет, звичаї, традиції і обряди народу – означає відчути себе спадкоємцем нації і носієм її генів, відкрити в собі потужні джерела історичної пам'яті. Цьому і служить книга. Проте, як говорив поет, “нові часи нового прагнуть слова”. Деякі з етикетних норм у наші дні мають звужені сфери застосування (скажімо, звертання до батьків на “Ви”), але не втратили своєї актуальності. Під сонцем третього тисячоліття, під зорями української державності вони сяють для нас гранями мудрості, відкриття і пізнання великого світу.

Микола Крамар,

*головний редактор газети „Земля Черкаська”,
голова Черкаської обласної організації
Національної спілки журналістів України,
заслужений журналіст України.*

Використана література:

1. Артюх Л.Ф. Українська народна кулінарія: Історико-етнографічне дослідження. - К., 1977.
2. Багмет А., Дашенко М., Андрущенко К. Збірка українських приказок та прислів'їв: Репринтне відтворення вид. 1929 р. - К., 2002.
3. Борисенко В.К. Весільні звичаї та обряди на Україні. - К., 1988.
4. Войтович В. Українська міфологія. - К., 2002.
5. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. - К., 1991. - Т.1. - Т.2.
6. Етнографія України: Навчальний посібник / За ред. С.А. Макарчука. - Львів, 1994.
7. Закувала зозуленька: Антологія української народної поетичної творчості: Для ст. шк. віку. - К., 1998.
8. Заспіваймо пісню веселеньку. Збірник українських пісень / Упорядник П.В. Василенко. - Чернігів, 1993.
9. Здоровега Н.І. Нариси народної весільної обрядовості на Україні. - К., 1974.
10. З української старовини: Альбом. - К., 1991.
11. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. - К., 1994. Т.1., Т.2.
12. Кирчів Р.Ф. Весільна обрядовість // Етнографія України: Навчальний посібник / За ред. С.А. Макарчука. - Львів, 1994.
13. Мацейків Т. "Кожна травинка на своєму корені росте". Українські народні традиції у вихованні дітей і молоді // Людина і Світ. - 1995. - №9.
14. Морозов А.Г., Лазуренко В.М. Український народний етикет // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. - Число 6 (7). У двох част. - К., 2001. - Частина 1.
15. Плачинда С.П. Словник давньоукраїнської міфології. - К., 1993.
16. Повалій А. "І перед нею помолюся..." Батьківський авторитет у педагогіці українців // Рідна школа. - 1997. - №9.
17. Пономарьов А. Українська етнографія. Курс лекцій. - К., 1994.
18. Приймаченко М. Альбом. - К., 1994.
19. Приказки, прислів'я і таке інше / Уклад М. Номис. - К., 1993.
20. Прислів'я та приказки: Взаємини між людьми. - К., 1991.
21. Семенов О.М. Родинні виховні традиції, як засіб формування особистості майбутнього вчителя // Педагогіка і психологія. - 1997. - №2.
22. Скуратівський В. Свят вечір. - К., 1994. - Кн. I-II.
23. Спадщина: Історико-краєзнавчий український календар на 2004 рік / Автор-упорядник В.М. Мельниченко; під ред. В.І. Гука. - Черкаси, 2003.
24. Стельмахович М.Г. Народне дитинознавство. - К., 1991.
25. Ткач М. За звичаєвим ладом // Українська культура. - 1998. - № 3.

Післяслово

Можна ще дуже багато розповідати про народний етикет українців, але автор даною книжкою не претендує на вичерпність, адже це надзвичайно широке і глибоке по своїй суті питання.

З усього вищезазначеного, можемо зробити лише один висновок. Нинішнє покоління і наші майбутні нащадки повинні бути вдячні національно свідомим, традиційним українським родинам за збереження ними народного етикету, за те, що в добу лихоліть і трагізму української бездержавності, ростили і виховували дітей і молодь у морально-культурному національному дусі українства, вчили бути українцем не тільки по крові, а й за переконаннями, невпинно дбати про те, щоб зберегти Україну й українськість від тотальної денаціоналізації.

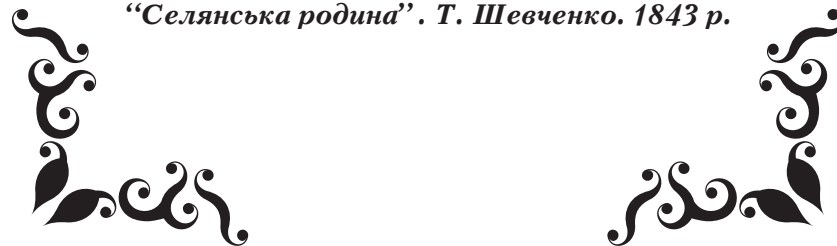
Малоросійський ярмарок. В. Штернберг. 1838 р.

Родинний етикет

“Селянська родина”. Т. Шевченко. 1843 р.

Традиційне звертання до батьків у пошанівній множині – на “Ви”, яке мало місце в старій українській сім’ї, підносило і возвеличувало батьків в очах дітей

Безперечно, вдосконалюючись протягом тривалого часу, український народний етикет завжди починався з сім’ї (родини). Саме сім’я була тим первинним осередком, на основі якого формувався морально-етичний та суспільно-культурний рівень щирого українця.

“Який рід, такий плід”, “Який батько, такі й діти”, “Яка мамка й татко, таке й дитятко”, – так говорить наш народ про першовихователів нових поколінь українців.

В українських родинах дітей завжди вчили, що кожна людина невіддільна від ближніх, всього свого роду, сусідів, громади, народу. Головним охоронцем ладу в родинах та суспільних взаєминах, законом буття був звичай. Щоб гармонійно виховати дітей, батьки, дотримуючись норм народного етикету, самі повинні були розвивати в собі добродійні цінності та власними вчинками формувати те, що б хотіли бачити в своїх дітях.

Народна традиція вимагала порядку і злагоди у повсякденному житті сім’ї, оснований на мудрому і вимогливому керівництві глави сімейства, підпорядкуванні та послуху йому всіх її членів. Тому важливою складовою частиною національного українського етикету є регламентація норм взаємостосунків всередині окремої сім’ї. Особливо це стосується взаємовідносин старшого та молодшого покоління, тобто батьків та дітей.

За усталеними правилами народної педагогіки у родині однаково важливу роль займали як батько, так і мати. (“Чоловік

потрошку, щоб животик не болів”). Ми не розкриваємо повністю даний етикет, оскільки розкриттю специфіки національної кухні присвячено безліч ґрунтових досліджень.

Колоритний етикет має і національний гумор. Гумор, безперечно, мав бути привітним, щирим, доброзичливим до співрозмовника, шляхетним. “Дурню сміх, розумному сльози”; “Не смійся над людьми нині, бо завтра люди над тобою будуть сміятися”. Всі ці нормовані народним етикетом добродійності розвивали емоційно-вольову сферу людини, сприяли дружнім стосункам між людьми, були громадським фільтром здорової народної моралі.

Селянська хата. Малюнок Белоусова, літографія Лемерсьє. 1843 р.

**“Не смійся над людьми нині, бо завтра
люди над тобою будуть сміятися”**

Слід зупинитися на етикеті в одязі українців. Наш національний одяг є простим у крою, з переважанням в ньому білого кольору, зі спокійними барвами прикрас та відсутністю зайвої оздобы, із збереження почуття міри. За нормами етикету одяг завжди повинен був бути орнаментований вишивкою та мереживом. Жіночий одяг повинен був включати наступні складові компоненти: вінок, хустину, сорочку, запаску, дергу, плахту, попередницю, крайку, керсетку, спідницю, сукню.

За давнім етикетом, дівчата завжди носили довгі коси, які заплітали і поверх яких носили вінки з живих квітів. Оздобою шиї дівчат і молодниць були намисто і дукачі. Сорочка завжди вишивалась барвистими нитками. Традиційним жіночим взуттям були червоні чобітки із сап'яну.

Чоловічий одяг мав такі складові частини: шапка, обов'язково вишита сорочка, чоловіча керсетка, штани і шаровари, пояс та чорні чоботи. Спільним для чоловіків та жінок одягом є кожухи, кептар та свита. Головною традиційною рисою українців в одязі була його практичність. Саме традиційні його зручності виховували почуття невибагливості, охайності, зручності та стриманої краси.

Власний етикет має і традиція приготування національних страв, дотримання якого забезпечувало працездатність та розвиток фізичних якостей членів української родини. Основний принцип цих етикетних традицій — помірність, збалансованість, різноманітність їжі, режим харчування. (“Хліб усьому голова”; “Що до чого, а хліб до борщу”; “Галушки та лемішка, а хлібу перемішка”; “Молоко то молоко, та в животі тонко”; “Смачного

у сім'ї — голова, а жінка — душа”; “Без господаря дім плаче — а без господині — хата”).

У великій нерозділеній сім'ї глава (дід, батько або при їх відсутності — мати, старший брат, у братській нероздільній сім'ї — старший брат) був наділений великою владою. До його функцій відносились: розподіл обов'язків між членами сім'ї, розпорядження майном сім'ї, організація і контроль господарської діяльності, дотримання релігійно-моральних норм життя кожним з членів сім'ї, виховання дітей, забезпечення в ній таким чином злагоди та порядку.

Слова батька мали незаперечний авторитет. (“Батьківське слово на вітер не мовиться”; “Не слухаєш тата, послухаєш ката”). За нормами народного етикету навіть одружений син не міг заперечувати батькові. До речі, в українському етносі був досить поширений звичай розв'язання конфліктних ситуацій при зіткненні інтересів старшого і молодшого поколінь на користь шанування батьківських. За свідченням Павла Чубинського, волосні суди Західно-Руського краю досить часто виносили вироки про тілесне покарання різками навіть дорослих дітей не лише у випадках, коли вони піднімали руку на батьків чи лаяли їх непристойними словами, але й тоді, коли син погано ставився до матері: не шанував її як матір і був непослухом у розпорядженнях її по господарству.

Ідея шанобливого ставлення до батька-матері глибоко пронизує народний етикет українців: “Шти отця-матір, будеш довголітен на землі”. Один із найстрашніших гріхів, що може вчинити людина, вважалася зневага дітьми батьків, а кривда — і поготів. Найбільшою ж карою визначалось прокляття, яке посилали батьки своїм дітям у гніві. (“Куля мине, а материнське слово не мине”).

Народний етикет вимагав від дітей поваги до батьків та старших за віком, гуманних відносин між членами сім'ї і родичами. Будь-яке інше ставлення вважалось тяжким гріхом. Любов і повага до батьків, як одна з найбільших добродійностей, глибоко вкоренилася в побуті українців. У

багатьох родин був звичай “віддавати чолом”, тобто цілувати руку батькам і родичам. Крім того, українці змалечку привчали дітей молитися за батьків і за всю свою сім’ю.

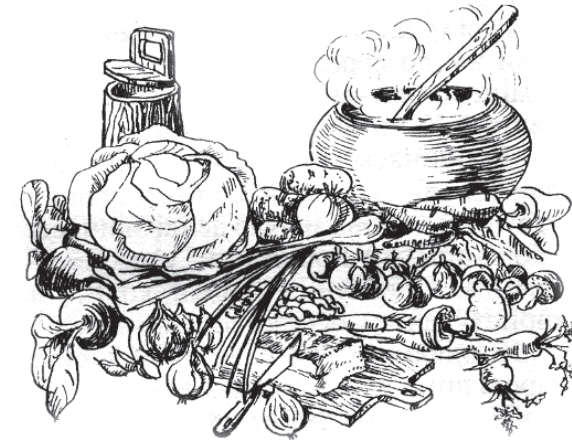
Домінуючим у всьому укладі життя селянської родини українців був принцип старшинства. Не лише батьки, але й старший брат і сестра користувалися пріоритетами перед молодшими. За нормами етикету ніхто з молодших не мав права першим сісти за стіл. Першим за стіл сідав господар сім’ї, а за ним – усі інші (за старшинством). Одним із прикладів цього можуть слугувати святкові обрядові дії які проводились на свято Водохреща і записані відомим етнографом Олексою Воропаєм. “Перед вечерею батько “клячить” – стає на коліна перед образами і молиться Богові, за ним молиться і вся родина. Помолвшись, батько сам сідає до столу і запрошує сідати всіх у хаті присутніх – як це було і на Свят-Вечір”.

Сідаючи за стіл, господар обов’язково сідав на своє визначене задалегідь місце - на покуті. Ніхто із членів сім’ї, за етикетом, не мав права займати це місце. Якщо в сім’ї не було батька, його місце займав старший одружений син. У випадку, коли він не був одружений, то главенство належало матері. Праворуч глави родини займав місце старший син, а далі вже сідали всі інші сини та дочки. За усталеними традиціями господиня сім’ї, яка вела домашнє господарство, як правило, завжди сідала із самого краю стола. У святкові дні вона сідала поруч із главою сім’ї по правий від нього бік.

Старші брат і сестра мали перевагу перед молодшими, останні повинні були слухатися їх. Коли помирав батько, за народним етикетом, обов’язком старшого брата було опікуватись молодшими братами і сестрами, подбати про їх одруження.

Утвердженню поваги до батьків сприяли і традиційні словесні формули вітання, звертання, прощання, перепрошування, або так звана “пошанна пареміографія”. Традиційне звертання до батьків у пошанівній множині – на “Ви”, яке мало місце в старій українській сім’ї, підносило і возвеличувало батьків в очах дітей. Порушити пошанівний канон навіть у гніві,

Етикетні норми одягу, приготування страв та національного умору

Продукти до борщу.
Малюнок О. Григора

людей рекомендувалось одягати в одяг темних кольорів. Померлих молодих дівчат — у синій, зелений чи жовтий кольори, які в народі є кольорами жалоби. На чоловіків завжди одягали шапку, або клали їй біля голови покійного, та чоботи. *По-сьоме* — коли помирали молоді неодружені люди, їх називали відповідно якщо хлопець — “князем”, якщо дівчина — “княгинєю”. Одягали їх, відповідно, у весільний одяг. Під час похорону виконували, хоч і знівельовані але все ж суто весільні звичаї та обряди. *По-восьме* — покійника, за усталеними нормами етикету, виносили з хати вперед ногами; шлях, яким виносили труну, посипали житом, а на тому місці в оселі де вона стояла, розбивали новий горщик (це символізувало оновлення життя). *По-дев'яте* — обов'язковою була проповідь та обряд “печатання могили”. *По-десяте* — на могилі обов'язково встановлювали дерев'яний хрест і пов'язували на ньому рушник чи хустку. До-речі, тих людей, які наклали самі на себе руки (вішалники, утопленики тощо) хоронили за огорожею цвинтаря, або по його краях.

Своєрідний етикет мала трапеза за покійного. На неї запрошували всіх, хто був на похороні. Обов'язковою стравою було коливо. На вікно ставили чарку горілки з покладеним на нього кусочком хліба (для духу покійного).

Наступного дня прийнято було обов'язково відвідувати могилу покійного. Надзвичайно регламентовані поминки — тобто система звичаїв пов'язаних зі вшануванням померлого та всіх предків. Народ поминав померлого на третій, дев'ятий, сороковий день та в рік смерті. І всі ці дні обов'язковим було: заупокійна служба Божа, поминальна трапеза та відвідини могили.

роздратуванні було неможливо і вважалося великою образою честі й гідності батька чи матері. Особливою формою зовнішнього вияву поваги до батьків було “бити чолом” — тобто цілувати старших людей у руку.

Українська сім'я прагнула виховати у власних дітей повагу до старших, чуйність, дбайливість, старанність, гостинність. Так, до батька, матері, старших членів сім'ї, односельчан діти й молодь, як правило, звертались на “Ви”. Вітаючись з ними вони повинні були обов'язково поклонитися. В церкві, за нормами народного етикету, під час святкової літургії старше покоління обов'язково повинно було стояти спереду, а молоде покоління займало місця позаду них. Після завершення служби старші виходили з церкви, як правило, перші, і лише потім — решта присутніх. За народним етикетом така шана і повага пояснювалась тим, що в суспільстві найбільшою повагою повинен користуватися той, хто найбільше зробив для інших; винагороджувався той, чий внесок у суспільно-корисну працю був більшим. Ці норми етикету передавалися дітям і молоді під час різноманітних бесід, через оцінку конкретних вчинків, роз'ясненням, шляхом заохочення або ж покарання.

Домашній хліб. В. Євич. 1989 р.

Коли в кімнаті, де лежить покійник,
літає муха, суворо забороняється її бити,
бо не виключено, що саме вона
і є душею небіжчика

Гостинний етикет

Гість із Запорозжя. Ф. Красицький. 1901 р.

Своєрідним в українського народу є поховально-поминальний етикет. Перелічимо найсуттєвіші його моменти. *По-перше*, коли помирала людина, про це оповіщали всіх її родичів та односельців. За етикетом, на вікнах оселі, де знаходився небіжчик, вивішували білі хустки або перемітки, ними ж обв'язували один із стовпів, на яких кріпились ворота. *По-друге* – заборонялось голосно розмовляти чи проводити яку-небудь роботу, яка породжує шум. Заборонялось також садити в цей час капусту, підсипати квочку, вивозити гній. З цієї причини, із двору небіжчика забирали вулики та все насіння, а з хати намагались вигнати kota, бо у випадку, коли той стрибне через покійного, останній перетвориться на упиря. *По-третє*, коли в кімнаті, де лежить покійник літає муха, суворо забороняється її бити, бо не виключено, що саме вона і є душею покійного. Не можна було пити в цій кімнаті воду, а також сідати на лаву біля покійного, попередньо не здмхнувши її. *По-четверте* – на час похорону дівчата розпускали волосся, а чоловіки ходили без головних уборів. Приходячи до хати небіжчика читали “Отче наш”, і цілували руку покійному. Не бажаним було цілування її неодруженим людям. *По-п'яте* – заходячи в оселю покійного, за етикетом, віталися не традиційно “Добрий день”, а іншою формою – “Здорові будьте”. *По-шосте* – покійника прийнято було обов'язково скупати (“омити душу”), а потім одягти в нове, смертне вбрання. Після омивання небіжчика клали на лаву, підстеливши під нього кожуха, ногами до дверей: чоловіків праворуч від них, а жінок – ліворуч. Старих

Поховально-поминальний етикет українців

Проводи. Малюнок О. Григора

Ідучи в гості українці обов'язково приносили з собою подарунки, які зазвичай були простими – це хлібина та кварта горілки

В українській родині завжди панував культ гостинності і, звичайно ж, в цьому прекрасному народному культурі діяли свої усталені норми етикету. Ще в сиву давнину київський князь Володимир Мономах у своєму “Повчанні дітям” зазначав: “Вшануйте гостя, хоч би звідки він до вас прийшов”.

Досить поширеним у селах був звичай “шапкування”. Зайшовши в хату гість повинен скинути шапку чи інший головний убір. Обов'язково повинен посміхнутися і привітатися зі словами: “Здрастуйте у вашій хаті, на хліб-сіль багатій”. Ці норми етикету виховували моральні чесноти – повагу, ввічливість, доброзичливість, адже скривдити гостя – скривдити Бога. Українська гостинність вирізнялася особливою гуманністю, глибинне коріння якої є спільним для всіх східних слов'ян. Із давніх-давен було заведено, що той, хто відвідає оселю, тривалий час вважається своїм, оскільки прилучається до духів цього дому. Власники будинку робили все, аби пригостити гостя. В народі це має назву “віддати почесь”. В зв'язку з цим в українського народу склалися відповідні норми етикету при частуванні (причащанні) гостя. Перш за все, на столі обов'язково мав лежати кусень хліба та щіпка солі. (“Клади перед людей хліб на столі, будеш у людей на чолі”). Вважалося, що той, хто скуштує кусень хліба з сіллю, дістане господне благословіння і ніколи не посміє скривдити тих, хто частує. Непростойним вважалося розпитувати гостя про його особистість, про мету його візиту, не нагодувавши його. У давні

часи, перш ніж нагодувати гостя, господиня мила гостеві ноги. Ця норма протрималась в українців до XIX століття.

За нормами народного етикету умови гостювання суворо регламентувалися. *По-перше*, не прийнято було ходити в гості під час польових робіт. *По-друге* — негативно засуджувалось гостювання в будні дні. В ці дні дозволялися відвідини родичів чи сусідів лише у господарських справах. Ритуал прийому в буденні дні був спрощений до мінімуму. *По-третє*, гість, який прийшов у звичайній справі, обов'язково повинен бути запрошений до оселі, як говорять в народі, “хоч на хвилинку”. В цьому контексті, гість переступав поріг хати, і цим самим виявляв глибоку повагу до домочадців та їхніх предків, які за повір'ям, мешкали саме під порогом. Господиня (чи господар), повинні були обов'язково посадити гостя за стіл, який накривали скатертиною і подати хліб з сіллю. В деяких регіонах України прийнято було подавати гостю келих виноградного вина. *По-четверте*, якщо гість не мав часу пригоститися за столом, тоді його садовили на лаву біля печі, яку протирали чистою ганчіркою. *По-п'яте*, гість обов'язково мусив присісти, хоч на декілька хвилин, оскільки у протилежному разі цю хату обминуть “старости”.

Етикет прийому гостей мав суттєву відмінність, від тих днів, коли спеціально (на Різдво, Великдень, Трійцю, храмові свята, іноді недільні дні, а також сімейні урочистості — весілля, народина, похорони, поминки) приходили в гості. Число свят, коли можна було ходити в гості, в деяких місцевостях України суттєво регламентувалося. В ряді регіонів, ходили лише на храмові свята, в інших — на дні Івана, Михайла, Миколая.

Відповідно до норм народного етикету гості приходили за запрошенням. (“Прийшли непрохані, то й підем не кохані”; “Прийшов непроханий, піде недякуваний”; “Поїхав би в гості — та люди не кличуть”). Воно лунало наприкінці кожного гостювання. Існував цілий комплекс дій, які повинен був виконати той господар, до якого прийдуть гості. *По-перше* — готували святкові страви; *по-друге* — обов'язково господиня

роздають калачі господарі, а гості швидко повинні вставити роздані їм букети в центр калача, щоб дитина незабаром “стояла і в'язи тримала”; 14) як правило, у день річниці дитини виконується обряд постригу, який символізує перехід її в новий, вищий віковий період; на цей ювілей запрошували обов'язково бабу-повитуху та хрещених батьків; посеред хати простелявся вивернутий догори кожух на який садовили хлопчика і в якого хрещений батько вистригав навхрест трішки волосся; якщо в сім'ї була дівчинка, то за народним етикетом, її не дозволялось постригати, як хлопців, їй регламентувалось лише, та й то лише через п'ять (в деяких регіонах України через шість) років після народження, урочисте, із запрошенням хрещеної матері, заплетення навхрест перших кісок.

Щедрий вечір! Добрий вечір!
Малюнок М. Піінки

цікавим і повчальним є етикет весільної обрядовості українців. Весільна обрядовість досить ґрунтовно висвітлена цілим рядом дослідників. Зупинимось на суто етнічних її рисах. Обов'язково виділявся передвесільний, весільний та післявесільний цикл обрядовості. Передвесільний цикл повинен був включати — сватання, умовини, оглядини, заручини, бгання коровою і дівич-вечір. Власне весільний цикл обрядовості неможливий без — запросин, обдарування, посаду молодих, розплітання коси, розподілу коровою, перевезення посагу, перезву, рядження. Післявесільний — без хлібини, свашини та гостини.

пелюшок та обрядовою їжею; накривати стіл і пригощати усіх повинна виключно лише баба-повитуха, яку, після завершення трапези, обов'язково частував хлібом-сіллю та підносив подарунки у вдячність — чоловік породіллі; 10) народженій дитині прийнято було відразу давати ім'я; за тогочасними нормами, це повинно було бути таке ім'я, яке б приносило щастя і добробут немовляті; якщо дитина народилась в день релігійного свята, то прийнято було давати їй ім'я того свята, чий празник був в цей, або за декілька днів до — чи — після народин; дитині яка народжувалась поза шлюбом, за нормами етикету, прийнято було давати негарне ім'я; 11) обов'язковою нормою родильного етикету було проведення традиційного обіду, який відбувався після хрестин дитини, у найближчу неділю чи свята; кількість гостей регламентувалася батьками новонародженого, але обов'язково повинні були бути присутніми баба-повитуха та куми; приходили на обід не з пустими руками: чоловіки — з хлібом, жінки — з власне приготовленими українськими народними стравами та мукою; принесені страви подавали на стіл; вживання спиртних напоїв (горілки чи вина) - мінімальне, лише “для настрою”; ритуальною стравою була каша (пшоняна або ж гречана), яку подавали в горшку і з якою проводили ряд обрядових дій: хрещений батько розбивав горщик з кашою, але обережно, аби каша залишилась цілою, і вершок каші, разом із тарілкою, на якій лежали гроші подаровані гостями, передавав матері дитини; він же розділяв кашу між всіма присутніми, а черепки битого горщика викидав у город, щоб “гарбузи родили”; 12) за етикетом, ідучи на хрестини, обов'язково несли букетики із живих або сухих, якщо взимку, квітів та трав (волошок, м'яти, рути, барвінку, ромашки, чорнобривців); в букет повинні були обов'язково входити гілочка калини та колосок вівса, пшениці чи жита (“Іхала баба з торгу, везла квіток торбу, то з рожі, то з калини — до Ганки на хрестини”); букетів повинно було вистачити всім присутнім, вручення квітів міг здійснювати кум; 13) обрядовим хлібом був калач, який пекла господиня дому з розрахунку на всіх гостей;

оселі пекла хліб; *по-третє* — готували подарунки дітям, які передавались батьками, оскільки дітей не прийнято було брати в гості, їх залишали вдома. Особи, які приходили в гості також мали виконувати ряд усталених норм етикету. Насамперед, приходили без запізнення. Прийшовши в гості вони спочатку віталися з чоловіком, а потім — з його дружиною. Цим підкреслювався престиж глави сім'ї та повага до нього зі сторони гостей які прийшли. Те ж саме робили, коли в оселі вже були гості, незважаючи на усталене в українському середовищі шанобливе до них ставлення. Обов'язково приносили з собою подарунки, які зазвичай були простими - це хлібина та кварта горілки. (“Хоч їду в гостину, то беру хліб у торбину”). Виконували ряд цих норм і господарі, які приймали гостей. Вони повинні були обов'язково по закінченні гостювання також пригостити гостей хлібом та пирогами.

Важливу частину української необрядової гостинності становив звичай дарування і віддарювання. Дарунки, насамперед, символізували дружбу і прихильність однієї сім'ї до іншої.

Характеризуючи гостинний етикет українців слід особливим чином звернути увагу на трапезу, тобто обряд частування. *По-перше* — гостю відводилось найкраще і найзручніше місце в кімнаті, де проходить трапеза. Дорогих гостей садовили на покуть, тобто почесне місце в хаті. (“Який гість, така йому й честь”; “Милий гість не часто буває”; “Розумного саджають на покуті для честі, а дурного для сміху”). *По-друге* — господарі не повинні були сидіти під час трапези за стіл, а весь час ходити біля гостей підносячи їм їжу і припрошуючи їх їсти. Під час гостинної трапези виключної уваги надавали саме припрошенню до їжі та питва. Відповідно і цей аспект етикету суворо регламентувався: господар будинку повинен був припрошувати лише чоловіків, а господиня — виключно жінок. *По-третє* — гості не мали права починати самостійно пригощатися, не отримавши благословіння від господаря будинку. (“У гостях останній починай їсти, а перший переставай”). Кожну нову страву гості не мали права їсти до тих пір, поки господарі

декілька раз, методом примусу, не заставляють їх спробувати страву. *По-четверте* – гості не повинні були брати будь-що зі столу, а тим більше виходити під час трапези із-за столу. *По-п'яте* – обов'язковим під час гостин було вживання горілки. Оковита, була головним алкогольним атрибутом під час трапези. Кожен гість обов'язково повинен був випити хоч декілька чарчин. Пили обов'язково повністю всю місткість посудини, в яку наливали. “Хто не вип'є до дна, той не мислить добра” – вважалося у народі. *По-шосте* – завершенням трапези, яка затягувалась на тривалий час, була так звана церемонія “внесення хліба з сіллю”. Гості дякували господарям за гостину і гостинність словами: “Спасибі за хліб, за сіль, за кашу і милість вашу”.

Біля корчми. С. Васильківський. Близько 1910 р.

Традиційним місцем пологів в українців була комора, лазня або навіть поле

Аналізуючи етикет українського народу, слід безперечно звернутись до етикету у обрядовості народження та одруження людини. Звернемось до норм етикету, пов'язаного з народженням. Він ніс в собі цілий комплекс обрядових дійств. Найзагальніші норми пологового етикету, були наступні (зазначаємо в порядку розвитку родильних подій): 1) місце пологів зберігалось в таємниці; про це могли знати лише породілля, її чоловік та баба-повитуха; 2) пологи приймала жінка-акушер, яка в народі мала назву “баба-повитуха”; прийнято було її кликати в останній момент; 3) традиційним місцем пологів була комора, лазня або навіть поле; 4) прийнято було, аби прищепити, якщо народжувався хлопчик, риси майбутнього гарного господаря, відсікати під час родів пуповину на сокирі, а якщо народжувалась дівчина, і щоб була гарною господинею та прялею – на гребені; 5) застосовували різного роду оберегові прийоми: обкурення тощо; 6) після пологів, аби зняти їх таємність, прийнято було вивішувати на високій жердині сорочку породіллі; запалювали багаття, а в західних регіонах України, стріляти з рушниці; 7) обов'язковою нормою етикету були провідини сусідами та близькими родичами породіллі; прийнято було відвідувати лише заміжнім жінкам і не з пустими руками, а з подарунками; 8) перша купіль дитини була обрядовою і символічно-магічною; купали дитину обов'язково у свячених травах і обсушували потім, обов'язково біля палаючої печі; 9) обов'язково, за народним етикетом, повинно було бути перше частування рожениці і вшанування новонародженого; на дане частування, яке мало назву родини, ішли з полотном для

*Етикетні норми
обрядовості народження
та одруження*

*Благословення.
Малюнок З. Васіної та Т. Ніколаєвої
за гравюрою XIX ст.*

*Етикетні норми
у спілкуванні*

*Лубни. Малюнок невідомого художника.
Середина XIX ст.*

**Українці вважають, що той, хто говорить,
завжди вкладає в слово не тільки думку,
зміст, а й певну енергію; отож, слово можна
назвати своєрідним енергопроводом,
що несе добро чи зло**

Досить неповторні і специфічні особливості народного етикету мають місце в таких формах спілкування як у вітанні, прощанні, співчутті, вибаченні. Звернемось до традиційного українського етикету у привітанні. Обов'язковим при зустрічі серед чоловіків був обряд рукостискання, та знімання капелюха. Жінки вітались одна з одною нахилиючи голову, а також якщо вони добре знайомі – то при зустрічі обов'язково цілувались і обіймались. Звертались з словами “Добрий день” (чи “Доброго дня”). У вранішній та вечірній час формою привітання відповідно було “Добрий ранок” – “Добрий вечір”. Чоловіки при зустрічі жінки обов'язково знімали капелюха та інколи цілували їй руку. Щоправда, в деяких районах України цілувати руку дозволялось лише близьким родичам та священикові. Під час зустрічі з подружньою парою, насамперед, віталися з жінкою, а вже потім – з чоловіком.

Регламентованою була специфіка привітання для молодих людей. Вітаючись, молодь говорила “Добрий день” або “Слава Ісусу”. При зустрічі вона (молодь) цілувала руку старшим, як правило, лише родичам або добре знайомим. Обов'язковим атрибутом у молодіжному середовищі було рукостискання. За народним етикетом, прийнято було цілувати руки старшим та хресним батькам.

Від пори дня, родинних зв'язків, близькості, роду заняття в момент вітання залежала форма вітання, яка виконувала

**“Держи голову в холоді, а ноги в теплі –
будеш жити вік на землі”**

Джерелом життєрадісного настрою і краси та запорукою матеріального благополуччя є здоров'я. (“Найбільше багатство – здоров'я”; “Здоров'я – всьому голова”; “Здоровому – все здорово”). Тому, в кожній родині були усталені родинно-оздоровчі традиції які обумовлювали систему поведінки членів родини, а це: раціональне харчування, творча активність. (“Держи голову в холоді, а ноги в теплі – будеш жити вік на землі”; “Після обід полежати часок, то зав'яжеться сала кусок”; “Здоров'я маємо – не дбаємо, а потерявши, – плачемо”; “Де просто – там живуть років за сто”).

Етикет здоров'я сприяв зміцненню фізичного і морального здоров'я та формуванню, зокрема, таких рис, як гуманізм, порядність, витримка, людяність. Розвивали спритність, витривалість, рішучість, ініціативу. При цьому виникало бажання радити, допомагати, підтримувати інших. “Сила та розум – краса людини”; “Найбільша сила в світі – терпіння”.

Етикет здоров'я

Судня рада. Т. Шевченко. 1844 р.

контактуючу функцію, допомагала в спілкуванні, передбачала форму зачину й підтримання розмови, наприклад:

“Як ся маєте?” – “Гаразд, дякувати Богу. А як ви поживаєте?”.

Під час зустрічі, за народним етикетом, не годилося ставити прямі запитання на зразок: “Куди йдете?”. На це люди дуже ображались і відразу ж говорили: “Не закудикуйте, бо не дійду туди куди йду”. Годилося запитати: “Чи далеко йдете?” Українці вважають, що той, хто говорить, завжди вкладає в слово не тільки думку, зміст, а й певну енергію, отож слово можна назвати своєрідним енергопроводом, що несе добро чи зло. За звичаєм, скільки разів ти привітаєш людей, стільки Господь дасть тобі здоров'я.

Особливо в народному етикеті регламентувалось фізичне доторкання. Це так зване поглажування по голові, поплескування по плечу, потиск рук. Потискування рук дозволялося лише родичам, близьким та досить знайомим людям. У даному випадку дозволявся також і поцілунок.

Поплескування по плечу дозволялось лише між чоловіками, та і то, виключно лише при якомусь роді домовленості. Поплескування символізувало надійність зі сторони старшого покоління до молодшого, та в знак приязності до сім'ї дитини.

Етикет не дозволяв вітати людей, які мали досить негативну славу на селі. Рекомендувалось взагалі уникати контактів з ними. Це різного роду злодії, п'яниці, бешкетники. Обмежувались вітальні контакти з представниками жіночої статі, які, вважали, могли бути відьмами.

Особливої регламентації в етикеті нашого народу мав поцілунок. Поцілунок – як форма вияву надзвичайної поваги, був досить поширений серед українців. Поцілунок в народній уяві був наділений навіть певною магічною силою. Ще з давніх часів, а особливо в період розквіту козаччини, поширеним було так зване “хресне цілування”. Воно, як правило, проявлялось при дачі різного роду присяги, клятви у формі цілування хреста, в тому числі і натільного.

В ході поширення християнства, в українців хресне цілування

набуло важливих ритуальних рис. За народними нормами поведінки, істинний християнин-українець, перебуваючи в церкві обов'язково повинен був цілувати ікони та різного роду святині.

В українського народу велике символічне значення мав хліб та сіль, тому цілування його було обов'язком честі та гідності українця. В запорозького козацтва, яке внесло досить багато в етикет нашого народу, поширеним був звичай обов'язкового цілування при виголошенні клятви — землі, яка вважалась святою і життєдайною для українців.

Поцілунок використовувався як у привітанні, так і при прощанні. У привітанні поцілунок мав наступний вигляд. *По-перше* — гість, який завітав до оселі, звертався до її господарів з поздоровленням, на яке вони відповідали з щирою вдячністю. *По-друге* — потім усі цілували одне одному руки (в деяких місцях України — в щоки та губи). *По-третьє* — обмінюватись поцілунками могли лише рівні у віковому цензі люди. Наприклад, якщо один із гостей був старший роками, або ж займав високе соціальне чи державне становище у суспільстві, то в цьому випадку цілував руку виключно молодший з них. Старша людина в цьому контексті говорила лише “Спасибі”. *По-четверте* — така церемонія, за народним етикетом, застосовувалась при вітанні гостями, які були в оселі. При цьому не було різниці в статі гостей, тобто всі були рівними.

При прощанні поцілунок в українців означав не лише приязнь до людини, а і взаємне прощення. Цілували в руки, та злегка, по-дружньому, обнімаючи гостя. Це символізувало вияв глибокої поваги до гостей і вселяло надію на подальше товаришування та дружбу. Словесною формою прощання були слова “До побачення”, “До зустрічі”, “Щасливо”, “Бувайте здорові”.

В народному етикеті важливе місце відводилось слову. Йому українці завжди надавали великого та символічного значення. Саме у слові вони вбачали силу, вплив та мудрість. Про це свідчать ті зразки фольклору, що дійшли до нас, зокрема такі прислів'я:

За народним звичаєм, якщо в родині був малолітній син, то орач обов'язково брав хлопчика з собою, який самостійно першими трьома жменями зерна розпочинав засів. Перед засівом, як і перед оранкою, здійснювався молитовний обряд: звертання за благословенням та прохання доброго врожаю.

Традиційно перший раз засівалася одна загінка. Після цього по краях і по середині засіяної ниви заривалися в землю варені яйця. По цьому, сівачі поверталися додому, а зариті на ниві яйця забирали другого дня і споживали як свячені. Згідно народного етикету, вдома сівачів господиня зустрічала хлібом-сіллю, відповідаючи на їхнє привітання: “Дай, Боже, доброї години й щастя на ниві”. Як і після першої оранки, влаштовувався святковий обід, де співались мелодійні різнопланові українські народні пісні.

*На жнива. Художник Г. Левицький.
Середина XIX ст.*

орача, волів і спорядження свяченою водою, а від пристріту волам ще змащували роги та ярма олією.

Прибувши на ниву, орач клав на землю хліб-сіль, громничу свічку (посвячені на свято Стрітіння), писанку (крашанку), кропив ниву свяченою водою і, ставши на схід, молився до Бога і святих душ пращурів: “Господи, Святий Боже і ви родителі наші! Благословіть мені нивку орати, сіяти та дбати. Зароди, Боже, і ви, Святі душечки, і для моєї родини, і для худоби, і для птиці, і для небесних, і для земних сил, і для всього живого світу”.

Пройшовши першу борозну, господар-орач традиційно клав в неї писанку (крашанку) і шматочок свяченої паски. Давав свяченого хліба волам і трішки з’їдав сам. У другу борозну звичай велів покласти трішки свяченого зерна, а в третю — рештки від обіду, що робився відразу після її проходження.

Своєрідною звичаєвістю відзначався перший обід орача. Він починався з поминання померлих, інколи із звертанням у молитві до них за гарним урожаєм. За усталеними нормами, починали цей обід не з борщу, а з каші, як поминальної страви. Давали поїсти також волам чи коням. Після цього, за давнім звичаєм, орач мав повертатися додому. Господиня зустрічала його хлібом-сіллю. Привезений з поля хліб і сіль вважалися цього дня обрядовими. Ним причащалася вся родина. Цей хліб давали також худобі та птиці. На честь першої оранки традиційно влаштовувалося родинне свято із взаємним вітанням і пригощенням, побажанням здоров’я та відповідними піснями.

Колоритним національним етикетом оповитий і перший традиційно обрядовий засів. Наші пращури вважали, що кращою для першого засіву вважається пора молодого або повного місяця і день п’ятниці. Добрим вважається також понеділок. Напередодні цього дня господиня випікала сівачеві, так само як і орачеві, обрядовий коровай та готувала обід, варила яйця. Для обрядового засіву господар брав з собою громничу свічку, свячену воду та добірне зерно з першого та останнього снопиків, яке було освячене в церкві на Спаса.

“Нащо та й шаноба, як добреє слово”; “Добро добре й говорити”; “Коня керують уздами, а чоловіка — словами”; “Слово — святе”; “Дар за дар, слово за слово”.

Той, хто говорить, вважає, що народ має володіти мовленням, даром слова:

“Говорить, мов по зорях читає”; “Говорить, як руку веде і в рот кладе”; “Говорить так, як з письма бере”; “Скаже слово, як витвердить”; “Ото сказав, як ножичком вирізав”; “Сказав, як гвіздком прибив”; “Сказав, як зав’язав”; “Такі слова його чисті, як день білі”; “Говорить тихо, як мак сіє”; “Масної бесіди чоловік”.

Досить негативне ставлення висловлює народ про балакунів, мовців-невдах, тих, хто не вміє вести бесіду, вислухати іншого:

“Будь добрим вислухачем, будеш добрим повідачем”; “Розжуй слова, та тоді й кажи”; “Слухай багато, а менш говори”; “Не діло багато говорити”; “Хто багато говорить, той мало творить”; “Не мели, як пустий млин”; “Говорить, як у бочку”; “Торохтить, як вітряк”; “Не клади ялинової луски, а клади пшеничне слово”.

За народним етикетом, промовцеві не дозволено було ображати співрозмовника. З цього приводу казали:

“Рана загоїться, але зле слово ніколи”; “Слово не горобець — назад не вернеться”; “Сказаного й сокирою не вирубаєш”.

*Дві дівчини.
Т. Шевченко. 1858 р.*

Етикет дружби і товаришування

Ой за гаєм, гаєм... В. Євич. 1971 р.

Для обрядового заорювання своєї ниви кожний господар раніше одноосібно визначав день. Напередодні першого виходу в поле господиня, за звичаєм, випікала обрядовий коровай, готувала крашанку або писанку і обід орачеві. Наступного дня вся родина мала встати до схід сонця. Вважається, що цього дня всі мають поснідати до сходу, аби тим умилюстити померлих родичів. Після сходу сонця вони, за повір'ям, вже не зможуть причаститися до страв. Саме вони, вважали наші предки, дбають за майбутній урожай.

Відпочинок орача. Невідомий художник. XVIII ст.

Для першого (обрядового) виходу в поле орач, за звичаєм, одягав чисту білу сорочку. Спорядившись, брав від господині приготовлений обід (традиційно — каша, борщ у горщиках близнюках, коржі з маком), хліб-сіль, громничу свічку, свячену воду, свячене зерно (традиційно — пшоно), свячену паску, писанку або крашанку. Перед самим від'їздом господиня кропила

розстелено два-три ряденця для дарів-приносів для пастуха. Ось худобу вже зігнали з усього села. Навколо цієї череди стоять і вартують, щоб худоба не розбіглась, – господині, господарі, підлітки й діти, здебільшого з галузками святої верби... Всі ждуть священика. Аж от загули дзвони й з церкви наближається натовп людей (хресний хід) з фореньгами, хрестами, образами, великими свічками. На чолі шестя священик і хор. Чоловіки знімають капелюхи. Шестя проходить у середину вигону-майдану. Священик править молебень та освячує воду. Після відправи підходять під благословення перший пастух, а потім підпасичі. Священик поблагословить пастуха, покропить водою, потім і підпасичів та скаже “напутствене слово” пастухові. Далі тричі обходить череду й обкаджує та освячує святою водою.

У цей момент, коли священик з процесією робить обхід череди, хтось з господарів обіллє його водою. Коли череда має рушити, обливають і пастуха та підпасичів...

...Врешті, коли скінчився молебень, посвячено череду й пастухів та й усіх присутніх, – починається шестя-вигін. Пастух доручає свої дари комусь з людей, бере в ліву руку булаву (не для худоби, а для захисту худоби від звірів), у праву – пугубатіг, підпасичі по боках, а пастух позаду череди. Вся громада, на чолі з священиком і всім причетом стає півмісяцем навколо череди позаду. Пастух гукне: “Гей, гися!” – череда поволеньки рушає...”.

За усталеними народними звичаєвими нормами, урочистості завершувалися взаємним пригощанням з побажаннями доброго здоров’я одне одному, щедрого приплоду та надоїв молока, а також веселими забавами дітей і молоді з відповідними піснями й таночками.

Самобутньою у нашого народу є традиція, що пов’язана з днем першого виходу в поле. Зазвичай, наші пращури визначали його заздалегідь (визначали його духовні старійшини роду за містичними та астрологічними прикметами). Наші діди вважали, що найкраще починати оранку рано на світанку в четвер останньої фази місяця.

“Яку дружбу заведеш, таке й життя поведеш”

Народний етикет суворо регламентував такі взаємовідносини в суспільстві, як дружба, товаришування, хороші знайомства. Вірній дружбі народ надавав великого значення. (“Дружба та братство – дорожче багатства”). При цьому не рекомендувалось заводити будь-які близькі стосунки з людьми, в яких досить хитка совість, - гульцями, п’яницями, курцями, ледарями, злодіями, хвальками, скупими, ненажерливими, нахабними, лукавими, боягузами, марнотратами та іншими людьми з пороками. Оскільки вважалось, що ніякої користі та добра стосунки з цими людьми не принесуть. Народний фольклор про це відверто говорить:

“З ким поведешся, того й наберешся”; “Яку дружбу заведеш, таке й життя поведеш”; “Хто до кого пристає, таким і стає”; “Скажи мені, хто твій товариш, – тоді я скажу, хто ти”; “Об що потрешся, того й наберешся”; “Хто з псами пристає - навчиться брехати”; “Послухаєш жука – в гною будеш”. “Не шануй піддакувача, шануй суперечника”; “Не той друг, що лашчиться, а той, що печалиться”; “Пробуй золото вогнем, а дружбу - грішми”.

Натомість рекомендувалось заводити товаришування з хорошими, морально чистими людьми, які мали незаперечну репутацію в суспільстві, не зважаючи при цьому на її соціальне положення. (“З добрим поживеш – добро переймеш, а з лихим зійдешся – того й наберешся”; “З добрим дружись, а лихих - стережись”; “З добрими людьми завжди згоди можна дійти”.

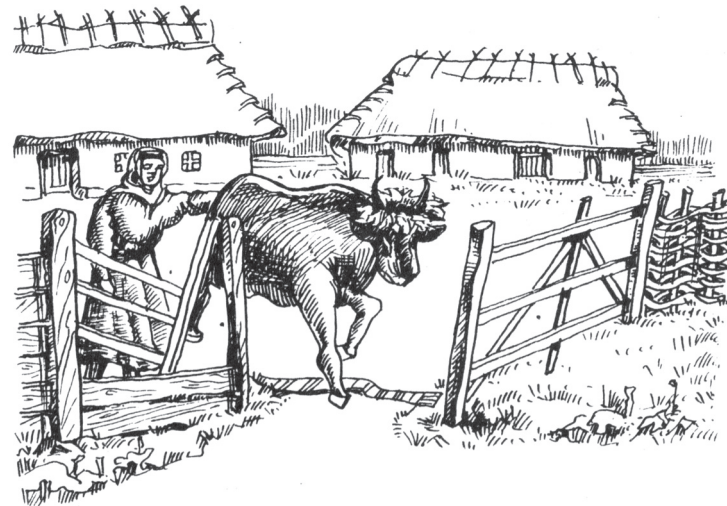
Товаришів та хороших знайомих повинно бути багато, вчить нас народний етикет. Українці навчали своїх нащадків,

зазначаючи при цьому, що хороші друзі “на дорозі не валяються” – їх потрібно шукати. Народна мудрість наголошує, що в людини повинен бути лише один вірний друг, а з рештою хороших і близьких їй людей, з якими вона товаришує, хороші загальнолюдські стосунки. “Вірний приятель – то найбільший скарб”; “Друга шукай, а знайдеш – тримай”; “Для милого друга і вола з плуга”; “Свого вколупав би здоров’я для милого приятеля, якби можна”, – так народне влучне моральне слово говорило про дружбу. При цьому, етикет не дозволяв, коли один з друзів займав високе положення в суспільстві, надмірно зловживати його службовим становищем, або в результаті того чи іншого роду непорозуміння з службового приводу розривати дружбу. Про це народ говорить: “Дружба дружбою, а служба службою”.

*Рівність у дружбі. Никодим Зубрицький.
Початок XVIII ст.*

по шматочку свяченого короваю); *по-третьє*, сам же залишався натщесерце; *по-четверте*, з кошари чи хліва худобу господар виганяв через сокиру, злегка потріпуючи свяченою вербою; *по-п’яте*, окрім свяченої води, худобу очищали ще й вогнем (для

На Юрову росу. Малюнок О. Григора

цього господар клав у воротах дві головешки або запалював дві купки соломи, поміж яких і проганяв худобу). В деяких місцях у воротах клали речі, що символізують вогонь: червоний пояс, святоянське зілля, кропиву. Знаючі люди замовляли свою худобу від вовків та злих очей.

За народним звичаєм, для пастухів господиня готувала в дарунок обід: хліб, яйця, молочні продукти, горілку, а також шматок полотна або рушник. Весь церемоніал урочистого вигону худоби на пасовисько, за давнини, у наших пращурів перетворювався на велике громадське свято. Досить цікаво про це розповідає у своїй праці Степан Килимник: “На широкий вигін у селі, а чи на ближчу від села луку-долину, всі селяни зганяють іше досвіту худобу. Посеред вигона приготовлений стіл із двома відрами води, застелений білою скатеркою. Тут же

і не скаже непристойного слова на корову або вівцю, не постеле їй бур'яном чи якимось сміттям.

Шанобливим було в українців ставлення і до пастухів. Водночас були сформовані і відповідні вимоги до проводирів домашньої худоби. За народними усталеними етикетними нормами, пастух-чередник вважався поважною особою в громаді, й громада обирала його на сільському сході. Ця людина повинна була бути чесною, незаплямованою і віруючою, доброю і ласкавою до людей і до худоби.

За народним етикетом, перед вигоном худоби в поле, пастух сповідався в церкві й давав приречення найчеснішого, найвідданішого ставлення до своїх обов'язків, включно до жертвності, коли це було б необхідним. За звичаєвими нормами, пастух не мав права стригтися ціле літо, аж до закінчення пасовиська.

В селі пастуха шанували і йому не доводилося турбуватись ані про їжу, ані про одягу: всі селяни годували по черзі пастуха й підпасичів та готували щедрю торбу з їжею в поле. Коли бачили, що щось необхідне пастухові з одягу, то постачали його достатньо і сорочками, і онучами в постолі, постолами й іншим. Найшанобливіше ж ставлення до пастухів господарі виявляли у дні першого та обрядових вигонів худоби на пасовисько.

За усталеним народним звичаєм, для першого вигону худоби на пасовисько, із днів тижня найсприятливішим вважався четвер. А найнесприятливішими — понеділок і п'ятниця.

Традиційним днем весняного обрядового вигону худоби на пасовисько для всієї України є день Святого Юрія (Георгія), що припадає на 6 травня (23 квітня за старим стилем). У Карпатах обрядовий вигін худоби на полонини відбувається дещо пізніше — в період між святами весняного Миколи та Зеленою Неділею.

В день першого (обрядового) вигону, господар, за етикетними нормами, здійснював наступне: *по-перше*, він одягав чистий білий одяг; *по-друге*, брав із собою свячену воду і свячену паску (водою він кропив худобу, а потім давав кожній тварині

Родино-трудовий етикет

Хлопець оре. Марія Приймаченко. 1972 р.

Вітаючись з людиною, що зайнята господарською роботою, в народі, за етикетною традицією, прийнято казати: “Бог в поміч” або “Боже поможи”

Українська родина була тим соціальним осередком, у якому кожен її член мав певні обов'язки перед іншими членами родини й громадою. Тому родинно-трудова традиція завжди допомагала розвивати в дітей моральні якості (відвертість, єдність слова і діла тощо), формували світоглядну свідомість та цінність орієнтації. Традиції залучення до хатніх і господарських робіт визначали посильність праці, органічно поєднували життєву мудрість із материнською та батьківською любов'ю, честю родини.

Народна мудрість про це говорить: “Та дитина ледача, яку батько не вчив”. Традиції спільної систематичної праці привчали до відповідального ставлення й поваги до роботи. Традиції майстрів і трудових династій розвивали в юного покоління риси старанності, самодисципліни, наполегливості, комунікабельності, виховували дбайливого господаря.

Відповідно до етикетних традицій наших пращурів, початок будь-якої господарської роботи чи іншої справи завжди освячувався приналежною обрядовою акцією. У повсякденні це могло бути так: молитва, слова благословення, замовляння, заклинання тощо.

Так, наприклад, за усталеним народним звичаєм, запалюючи в печі, господиня обов'язково хрестила вогонь, при цьому промовляючи: “Благослови, Боже, і освяти цей вогонь: во ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа. Амінь”.

За народним етикетом, приступаючи до копання городу, українці обов'язково говорили – “Благослови, Боже, святу землю перевертати на добрий засів та врожай”; посіявши чи посадивши городину – “Дай, Боже, цій моркві (цибулі, картоплі, квасолі) добрих сходів та росту”.

Наші пращури, розпочинаючи якусь справу говорили, “Поможи, Боже, легко почати й закінчити цю справу”.

За усталеними народними етикетними нормами, забиваючи домашню тварину чи птицю українці промовляли: “Прости мені, Господи, то є потреба життєва”.

Вітаючись з людиною, що зайнята господарською роботою, в народі, за етикетною традицією, прийнято казати: “Бог в поміч”, “Боже поможи”, або “Помагай Біг”. Однак, якщо це трапиться в неділю, або якесь релігійне свято, то тоді прикликати Бога на поміч не годилося. В таких випадках просять або бажають милості Божої.

За народними етикетними нормами, не годиться бажати Божої помочі і у випадках, що пов'язані з забиттям тварини чи птиці, або вичиненням їх. У таких випадках кажуть: “Дай, Боже, на пожиток”.

За давніх-давен, головним чинником добробуту людини був урожай польових і городніх культур, садів і виноградників та плодючість домашньої худоби і птиці. Водночас, за народним повір'ям, домашня худоба, птиця, посіви зернових та городніх культур, сади, ліси, луки й пасовиська перебувають під постійною опікою померлих родичів. Це вони (покійники) сприяють випаданню глибоких снігів, благодатних дощів і настанню гожої днини; насилають градобої, буреломи та посухи. З огляду на це і не дозволяв собі селянин, без обрядового умилостивлення пращурів, проорати першу борозну, засіяти першу жменю зерна чи вигнати вперше худобу на пасовисько.

У нашого народу склалися досить специфічні етикетні норми у ставленні до домашньої худоби, особливо молочної. Традиційно, віруючий селянин нізащо в житті за зле не вдарить